

2. KAUKÁZUSI ALÁNOK

A Kaukázus hegyeiben az alánok jelenlétének legkorábbi régészeti nyomait a Középső-Kaukázus II–IV. századi katakombás sírjaival szokás azonosítani M.P. Abramova kutatásai nyomán.¹³²² Az itteni temetési rítus (kurgán alatti katakombák és egyéb jegyek) a Kaukázus északabbi, sztyepei, szarmatákkal/alánokkal azonosított lakosságánál figyelhető meg.¹³²³ A VI–XII. század között a Tamany-félszigettől a Kaszpi-tengerig az előhegyek mentén végig alán földvárak és a hozzájuk kapcsolható temetők találhatók (**337. kép**).¹³²⁴ Az ebben a periódusban általuk elfoglalt észak-kaukázusi területeken belül jól megkülönböztethető a keleti és nyugati régió régészeti kultúrája, amelyeket a Kiszlovodszki-medence választott ketté. A keleti csoport lelőhelyei északon messze benyúlnak a Kaszpi menti száraz sztyeppékre, délen a hegyvidéket foglalják el. Az alán törzsszövetséget ebben a periódusban a letelepedett életmód és a sűrű településhálózat jellemzi. Ennek emlékeit – erődített telepek, városias települések, magaslaton elhelyezkedő várak – az ásatásokból viszonylag jól ismerjük. A kaukázusi alánok anyagi hagyatéka heterogén: sztyepei szarmata/alán elemek keverednek benne az autochton hegylakók kultúrájával. A Kr. u. első évezred vége felé viszont már meglehetősen egységes kaukázusi alán kultúráról beszélhetünk.¹³²⁵ A IV–IX. század között a temetési rítust továbbra is a katakombás tradíció uralja. Jelenleg mintegy 1000 katakombás sírt ismerünk az előhegyek vidékéről, míg a magas hegyekben a kőládás és a sziklába vájt fülkés sírok jellemzőek (**338. kép**).¹³²⁶

A kaukázusi alánok történetét az I. évezred második felében földrajzi elhelyezkedésük alapvetően meghatározta. Szállásterületük a Bizánci és a Szaszanida Birodalom érdekeinek kereszttüzében állt. Mindkét nagyhatalom igyekezett szövetségesei között tudni a kaukázusi átjárókat birtokló népet. Ennek fényében nem véletlen, hogy az alánok nyugat-kaukázusi területein a bizánciakkal való szövetség nyomait fedezhetjük fel, míg a keleti régió jelentőségét a Perzsa Birodalommal kialakított viszony adta meg. Mind a Szaszanida, mind a bizánci kapcsolatokra a régészeti anyag mellett a forrásokból is rendelkezünk adatokkal. Az



337. kép • Kicsmalka (Kiszlovodszki-medence) kora középkori alán földvár (KOROBOV 2012. Fig. 7: 2. alapján)

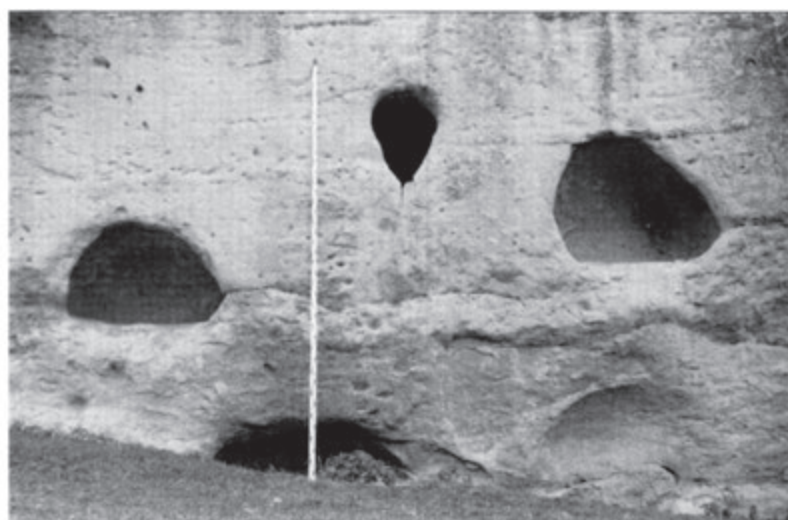
¹³²² GABUJEV–MALASEV 2009. 6–8. a korábbi irodalom és nézetek összefoglalásával.

¹³²³ GADLO 1979. 35–36.

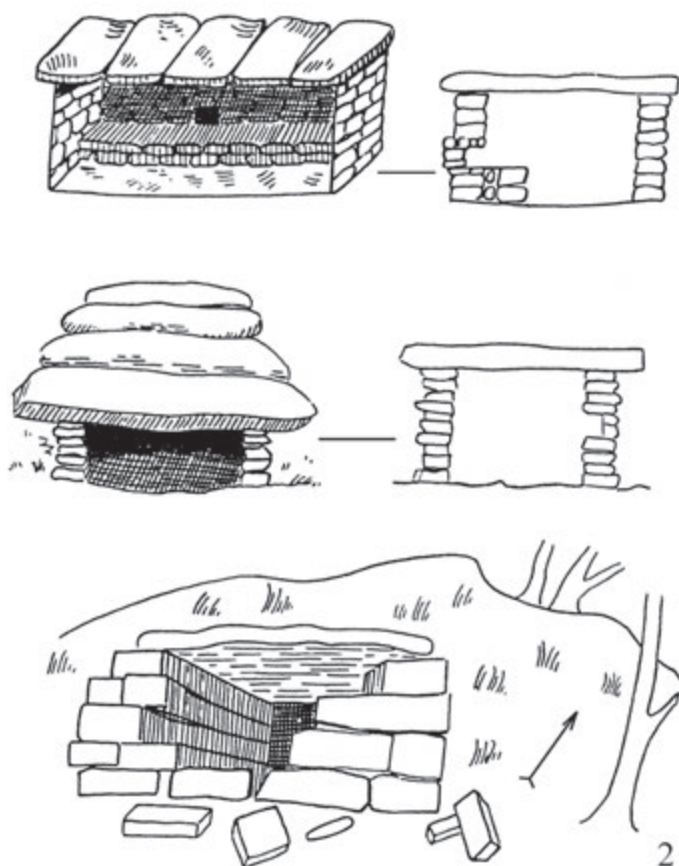
¹³²⁴ GADLO 1979. 70. A források alapján rekonstruálható területükre vonatkozóan lásd MUNKÁCSI 1904. 6.

¹³²⁵ GADLO 1979. 200–201.

¹³²⁶ KOROBOV 2003. 5–7.



1



2



3

338. kép • 1: Sziklába vágjt fülkék a Kaukázusban (KAZANSKI–MASTYKOVA 2003. 190. alapján), 2: kőládás sírok a Kubán-vidékről (KOUZNETSOV–LEBEDYNSKY 2005. 181. alapján) 3: VII. századi kőládás temetkezés – Ullubaganali 21. sír (KOVALEVSZKAJA 2005. risz 3. alapján)

előbbiekkkel elérhető (kritikai) kiadásuk híján nem tudtunk foglalkozni.¹³²⁷ Az utóbbiakból jó néhány magas rangú alán tisztségviselőről hallunk a bizánci udvarban, köztük a legkiemelkedőbb Flavius Ardabur Aspar, aki az V. század végén magister utriusque militiae rangban komoly szerephez jutott a császári kamarilla politikában. Fia házassága révén caesari rangra emelkedett, vagyis nem sok választotta el attól, hogy a birodalom

¹³²⁷ Vö. ALEMANY 2003. 451. V.A. Dmitrijev forráselemzése alapján I. Huszrau (Khoszroész) uralkodása idején például alán zsoldosok szolgáltak a perzsa seregben (DMITRIJEV 2011.).

trónjára kerüljön (339. kép).¹³²⁸ Az alánok bizánci befolyását jelzi az a tény is, hogy ők „mutatták be” pl. az avarokat a császári udvarban.¹³²⁹ Időben előreszaladva itt említjük meg, hogy még a XIV. század elejéről is van olyan híradásunk – katalán forrásokról van szó! –, amely szerint a bizánciak zászlaja alatt alán zsoldosok szolgáltak.¹³³⁰

Az alánok legrégebbi régészeti nyomai szinkronban vannak azzal, hogy az V. század első felében – közepén örmény és grúz források már említik őket a Kaukázusban.¹³³¹ Vahtang Gorgaszal, az V. század végi hírneves kelet-grúz király XI. században született életrajzából kutatók arra következtetnek, hogy testőrségében észak-kaukázusi alánok szolgáltak.¹³³²

A VI. században Procopius a szabirok szomszédjaiként tudja őket.¹³³³ 549–550-ben szövetségesként harcoltak Lázikában, a lázok királyát és Bizáncot támogatva Irán ellen, majd az utóbbi oldalára álltak át.¹³³⁴ Ebben az időszakban az alán törzsszövetség minden jel szerint meghatározó szerephez jutott az Észak-Kaukázusban és kiterjesztette területét. Procopius adataiból arra következtethetünk, hogy a Kaukázus nyugati és középső részét tartották uralmuk alatt egészen a Darjálig.¹³³⁵ Ugyanezt támasztják alá Menandros és egy szír krónika közlései.¹³³⁶



339. kép

- A bizánci udvarban szép karriert befutott Aspar és családja egy ezüstitálon http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/Piatto_di_ardaburio%2C_argento_fuso%2C_434_d.c._%28found_in_1769%29_01.JPG alapján, 2016. november 30.)

¹³²⁸ SZANAKOJEV 1992., DOGUZOV 1992., DZATTIATI 1992.

¹³²⁹ Lásd lejjebb, az avarokkal foglalkozó részben.

¹³³⁰ ALEMANY 2003. 393–402.

¹³³¹ GADLO 1979. 28., 46–48.

¹³³² DZATTIATI 1995.

¹³³³ PROCOP. PERS. II.29.15.

¹³³⁴ PROCOP. PERS. II.30.28. A lázok grúzokkal rokon nyelvet beszélő kaukázusi nép, mely ma elsősorban Törökország területén él.

¹³³⁵ PROCOP. GOTH. IV.3.4–5.

¹³³⁶ MEN.PROT. fr. 21., 22., GADLO 1979. 97–101.

576 után az észak-kaukázusi alánok a Türk Kaganátus fennhatósága alá kerültek, az alán törzsszövetség jelentősen megyengült. Turxathos nyugati türk fejedelem Valentinos bizánci követhez intézett sziavaival kéri az alánok felett aratott győzelmével. Megtudjuk, hogy őket a türkök szolgaként kezelik, ám számunkra itt lényeges az a mozzanat is, hogy különálló népként.¹³³⁷

Amikor 584 táján szétesett az első Türk Kaganátus, az alánok függetlenedtek, és földrajzi helyzetük-nél fogva továbbra is fontos szerepet játszottak mind Bizánc, mind a Szaszanida Birodalom kapcsolatrendszerében, már csak azért is, mert a Selyemút ebben az időszakban Alánián keresztül futott.¹³³⁸

A kazár állam kaukázusi térhódítása után egyik első lépése az alán királlyal kötött szövetség volt, amelyről a kazár történet jellegzetes forrásából, a X. századi zsidó–kazár levelezésből értesülünk. Az ún. Cambridge-i dokumentum névtelen szerzőjének leveléből tudjuk, hogy a szövetségre azért volt szükség, mivel a környező népek közül az alánok királyságát tekintették a legerősebbnek.¹³³⁹ A bontakozó kazár–arab szembenállásban az alánok más népekkel együtt a kazárokat támogató bizánciak segédcsapataként léptek fel. A VII. század folyamán az arabok több hadjáratot vezettek az észak-kaukázusi alán területek ellen, de tartósan nem tudták megvetni a lábukat a térségben.¹³⁴⁰ Az egyetlen VII. század végi – VIII. század elejei Alániával kapcsolatos nyugati forrás – Theophanes¹³⁴¹ – az alánok uralkodójáról/vezéről(?) beszél, amiből arra lehet következtetni, hogy ebben az időszakban függetlenek voltak. A forrás az egyetlen önálló etnopolitikai képződményként említi őket a Kaukázustól északra eső területen.¹³⁴² Ugyancsak a kazár–zsidó levelezésből derül ki, hogy az alánok támogatták (vagy kénytelenek voltak támogatni) a kazár hadi vállalkozásokat, hiszen egyébként nem tudták volna a kazárok a Darjált (98–99. kép), az Alán Kapu nevű fő kaukázusi átjárót használni a 730–731-ben lezajlott transzkaukáziai expedíciójuk során.¹³⁴³ A IX. század végén – X. század elején az alánok még a kazárok szövetségeseiként léptek fel, nem sokkal később azonban – valószínűleg a kazár állam gyengülésének jeleként – ellenük fordultak. Ibn Ruszta IX–X. századi állapotokat tükröző leírása alapján arra gondolhatunk, hogy az alánok területe K–Ny-i irányban legalább 200–250 km hosszú volt. A kazárok bukása után az alánok minden jel szerint megpróbálták kiterjeszteni területeiket mind északi, mind nyugati irányban. Ekkortól számolhatunk a középkori alán állam kialakulásával, amelyről az arab források mellett Bíborbanszületett Konstantintól értesülünk. Ő a kazárok egyenrangú ellenfeleként ír róluk.¹³⁴⁴

Úgy tűnik, hogy az alánoknál a VII. század második felétől a IX. századig élt a zoroasztrizmus, de nem világos, mennyire széles körben terjedt el. Erre utalna két tűztemplomnak tartott épület (Humarin a Felső-Kubán-vidéken és Nyizsnyij Arhiz Karacsáj-Cserkeszföldön), továbbá az ugyancsak Karacsáj-Cserkeszföldön, valamint a Kiszlovodszk környékén talált sziklasírok. Ez utóbbiak esetében azért gondolnak a zoroasztriánus vallásra, mivel kielégítik azt a feltételt, hogy az elhunyt teste ne „szennyezze” a földet. Feltételezések szerint az új vallás a Selyemúton közlekedő szogd kereskedőkkel jutott el Alánia nyugati részére. Egy másik lehetőség, hogy Irán és Közép-Ázsia arab hódítása után a VII. század közepétől az Észak-Kaukázus jelentett menedékhelyet a zoroasztrizmus és más, az iszlám által üldözött vallások híveinek. A X. században

¹³³⁷ MEN.PROT. fr. 43. Lásd SZÁDECZKY 1992. 45.: „Nyomorultak, nézzetek az alán népekre ..., akik nagyon bátor emberek voltak és saját haderejükben bízva szembe merészeltek szállni a türkök leküzdhetetlen hatalmával; ám semmi sem teljesült reményeikből: nekünk engedelmességek és pedig szorgosorba sülyvedve.» Így dicsekedett Turxanthos...” Lásd még KULAKOVSKIJ 1899. 48.

¹³³⁸ PETRUHIN–RAJEVSZKIJ 2004. 227.

¹³³⁹ ALEMANY 2003. 433–434. Az alánokkal kapcsolatos adatok egy részét összefoglalta RÓNA–TAS 1996. 167–169.

¹³⁴⁰ GADLO 1979. 168–169.

¹³⁴¹ THEOPH. 600B–604B. (vö. ALEMANY 2003. 274.)

¹³⁴² GADLO 1979. 167–168.

¹³⁴³ GADLO 1979. 131., 153.

¹³⁴⁴ KULAKOVSKIJ 1899. 52–53., GADLO 1979. 191–194., ALEMANY 2003. 243–244.



340. kép • X. századi templom az alánok fővárosának meghatározott Nyizsnyij Arhizban (Karacsáj- és Cserkeszföldön) (http://i2.guns.ru/forums/icons/forum_pictures/003541/3541009.jpg alapján, 2016. november 30.)

aztán bizánci hatásra Nyugat-Alánia hivatalosan felvette a kereszténységet. Az alán püspökség központja a székesegyházzal éppen a Nyizsnyij Arhiz-i erődített telep területén kapott helyet (340. kép).¹³⁴⁵

A középkori alánok jelentőségét a térségben a különböző dinasztikus házasságok is jól érzékeltetik, ilyen például az anyai ágon alán/oszét származású Tamara grúz királynő (1184–1213), aki Alánia uralkodójához, David Szoszlanhoz ment férjhez.¹³⁴⁶

Az alánok a XV. századtól eltűnnek mind a keleti, mind a nyugati, mind az orosz források lapjairól.¹³⁴⁷ Ekkortól kezdve az iráni nyelvet beszélő oszét nép veszi át a szerepet a Darjál – az Alán Kapu – mindkét oldalán. Az alán–oszét kontinuitás mellett álljon itt egy olyan forrás, amelyet Moravcsik Gyula értelmezett elsőként. Ez Johannes Tcetces XII. századi bizánci költő Theogóniájának epilógusában maradt fenn. Itt egy olyan alán mondatot jegyeztek le, amely oszétul elolvasható.¹³⁴⁸

¹³⁴⁵ RUDNYICKIJ 2009.

¹³⁴⁶ ABAJEV 1990. 417–419.

¹³⁴⁷ KULAKOVSKIJ 2000. 31.

¹³⁴⁸ MORAVCSIK 1930.